

waarin het weeshuis een functie had, kijkt Van Heijst alleen naar de twee verhalen zelf. Een vergelijking met andere weeshuizen, andere kloosters of andere zorginstellingen had hierbij veel kunnen verhelderen. De observatie dat de schaal van de instelling (klein en goeddelijk versus groot en massaal) relevant was voor het welbevinden van de kinderen, vind ik te mager.

Iets vergelijkbaars gebeurt met de beschrijving van de zorgpraktijk, oftewel Tronto's derde fase. Van Heijst vertelt over de kloosterregels en de regels (of liever: het gebrek daaraan) voor de zorgverlening. Ook hier wreekt zich het ontbreken van een context en van vergelijkingsmateriaal. Van Heijst heeft zonder verdere argumenten de Zusters van De Voorzienigheid als representant genomen van alle congregaties, en in dit deel van de studie blijkt dat dit niet terecht is. Een vergelijking met andere actieve congregaties zou op zijn plaats geweest zijn om te beoordelen of de Zusters van De Voorzienigheid uniek waren in het gebruik van het woord 'moeder' voor de overste en in het verzorgen van het verwaarloosde kind 'als ware het Jezus zelf'. Het zou bovendien interessant zijn hun theologische noties in de zorgverlening te vergelijken met die in een actieve broedercongregatie.

Vanaf de jaren zestig ging het bergafwaarts met de waardering voor de caritas. Bij de zusters zelf, bij de kerk en in de ontzuilende, ontkerkelijkende maatschappij nam de waardering voor het werk af. En religieuzen zijn er bijna niet meer. Van Heijst wijst erop dat in de huidige samenleving dikwijls gebrek is aan zorg voor zieken, ouderen, lichamelijk en verstandelijk gehandicapten, psychiatrische patiënten en verslaafden. Zij laat zien hoe religieuzen zich in het verleden juist voor deze mensen inzetten, mensen tegenover wie ze feitelijk geen enkele verplichting hadden.

De auteur Dorien Pessers betoogt dat samenleven onmenselijk wordt zonder 'traditionele' wederkerigheid: men geeft iets omdat men zelf eerder en onverdiend iets van een derde heeft gekregen. Die derde is de ouder (affectieve wederkerigheid), de gemeenschap (solidaire wederkerigheid) of het recht (juridische wederkerigheid). In *Liefdewerk* laat Van Heijst op overtuigende wijze zien dat aan deze drie oorzaken van altruïsme een vierde toegevoegd moet worden: de religieuze wederkerigheid. De zusters verwachtten geen liefde terug van de kinderen voor wie ze zorgden, of van wie dan ook, ze zorgden vanuit hun geloofsovertuiging dat ze als schepsel van God oneindig verplicht waren tegenover God. Het is Van Heijsts verdienste dat zij dit inzichtelijk heeft gemaakt. Nu is het wachten op een grote vergelijkende studie, waarin deze praktijk ook in een *historische* context wordt geplaatst.

Catharina Th. Bakker,
Universiteit van Amsterdam

P.H.A.M. Abels, K. Goudriaan, N.D.B. Habermehl en J.H. Kompagnie (eds.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum: Verloren, 2002) 815 pp. ISBN 90-6550-717-5

Een titel als *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* kan op het eerste gezicht de indruk wekken dat er een bijzonder jubileum gevierd wordt, zeker voor Hollandse bergrippen. Erg exact is de titel echter niet. Gouda is één van die Hollandse steden die pas vanaf de elfde eeuw als nederzetting konden ontstaan door de ontginningen van de uitgestrekte veengebieden in het grensgebied met Utrecht. Door haar strategische lig-

ging aan de binnenlandse scheepvaartroute vanaf de Zuiderzee naar de Maasmond, binnen het graafschap Holland het enige toegestane traject, beleefde de stad in de late Middeleeuwen haar grootste bloeiperiode. Tot de opheffing van de stedelijke privileges verzette de stad zich hardnekkig tegen concurrerende routes, zonder veel bekommernis om de bevaarbaarheid van de route door de stad. Integendeel, hoe meer opont-houd de schepen hadden, hoe meer vertier de stad ervan genoot.

Daarnaast maakte Gouda door de eeuwen heen naam met tal van producten die gebaseerd waren op grondstoffen van het omringende platteland. Schoon water, turf en klei waren de basis voor achtereenvolgens bierbrouwerijen, pijpenmakers, pottenbakkerijen en blekerijen. De meeste naamsbekendheid dankt de stad ongetwijfeld aan de kaas die vanuit het omringende platteland op de Goudse kaasmarkt verhandeld werd, maar in de negentiende en twintigste eeuw kwamen daar nog de Goudse kaarsen, het plateel (sieraardewerk) en de stroopwafels bij.

Het initiatief voor deze stadsgeschiedenis is genomen vanuit de Historische Vereniging 'Die Goude'. Dit gezelschap heeft in de loop van ruim zeventig jaar tal van historische studies uitgegeven, maar voor een grondiger synthese dan in de serie *Ach lieve tijd* moest men terug naar negentiende-eeuwse literatuur. Het werd dus tijd voor een nieuw overzicht dat zowel het Goudse geïnteresseerde publiek als de historicus kan bevredigen. Anders dan in de tijd van de achttiende-eeuwse pastoor en geschiedschrijver Walvis is dit nu geen project voor één persoon meer. Vier redacteurs en een redactiesecretaris voerden een team aan van in totaal vijftwintig auteurs.

Het toeval wil dat in diezelfde tijd de Rijksdienst voor de Monumentenzorg besloot een deel van de eerbiedwaardige reeks *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst* aan de stad Gouda te wijden (verschenen in 2001), zodat in korte tijd twee grote overzichten zijn uitgegeven. Beide boeken kennen dezelfde indeling in Middeleeuwen, Nieuwe Tijd en Nieuwste Tijd, waarbij de Middeleeuwen het sterkst vertegenwoordigd zijn. Het was ook onvermijdelijk dat enkele auteurs aan beide boeken meewerkten. Men kon zo in ieder geval de keuze maken om in de stadsgeschiedenis minder aandacht te besteden aan de bouwkunst, maar de ruimtelijke ontwikkeling van de stad kon men uiteraard niet buiten beschouwing laten.

De stadsgeschiedenis heeft een heldere opbouw, waarbij alle onderwerpen voor iedere periode zijn verkaveld over zeven hoofdstukken: ruimte, bevolking, politiek, economie, zorg, religie en cultuur. De redacteurs zijn duidelijk aanwezig in het tijdvak waarvoor zij verantwoordelijk waren. De mediëvist Goudriaan is auteur van het hoofdstuk over middeleeuwse religie en co-auteur van vijf andere hoofdstukken, terwijl Kompagnie in zijn eentje drie van de zeven hoofdstukken van de Nieuwste Tijd heeft geschreven. Ook de redacteurs Abels en Habermehl zijn als (co-)auteurs goed voor vijf van de zeven hoofdstukken van de Nieuwe Tijd.

Het is bij een project van deze omvang en reikwijdte natuurlijk altijd mogelijk om hiaten of onvoldoende behandelde onderwerpen op te noemen. Die hebben deels te maken met de afstemming van de verschillende hoofdstukken. Hoewel de stedelijke schutters op tal van plaatsen in het boek paraderen worden zij nergens apart beschreven. Hun militaire prestaties waren waarschijnlijk niet erg indrukwekkend en hun opvolgers rond 1900 werden regelmatig stomdronken op een handkar naar de kazerne teruggevoerd, nog voordat zij het schietveld zelfs maar gezien hadden. Als organisatie die een groot deel van de stedelijke poorters verenigde had de schutterij echter meer aandacht verdiend. Het bekende Goudse plateel, de belangrijkste Goudse cultuuruiting van de twintigste eeuw, wordt min of meer *en passant* behandeld. In de teksten

zijn helaas geen verwijzingen naar de bijpassende afbeeldingen, die vaak in andere hoofdstukken staan, opgenomen.

Belangrijker is dat de lezing van deze omvangrijke en degelijke bundel nog eens duidelijk maakt hoezeer kwantitatieve geschiedenis helemaal uit is, zelfs bij onderwerpen die je moeilijk anders kunt behandelen. Niet dat er geen cijfers in het boek voorkomen, maar die verhouden zich zelden op een zinvolle manier tot andere cijfers. Het zijn vooral de hoofdstukken over demografie waarin enkele tabellen en grafieken voorkomen, en dan met name in de creatieve bijdrage van Frans van Poppel. In de hoofdstukken over religie lezen we veel over de soms hoog oplopende twisten binnen en tussen de kerken, maar nauwelijks over de omvang van de aanhang van de verschillende richtingen. De economische geschiedenis bestaat uit een bespreking van de opkomst en ondergang van de afzonderlijke industrieën en diensten die ooit in Gouda floreerden, maar nergens leidt dit tot een samenhangend beeld. Sociale geschiedenis ontbreekt geheel, daarvoor in de plaats zijn hoofdstukken onder het kopje 'zorg' gekomen. Deze hoofdstukken geven een ouderwets overzicht van alle instellingen en instituties die ooit zijn opgericht om armenzorg, ziekenzorg en scholing te verlenen. Over armoede in Gouda komen we weinig te weten, laat staan over sociale verhoudingen.

Zo blijven de veranderingen in Gouda tijdens de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijd nogal onderbelicht. Gouda was niet de enige Hollandse stad die tussen 1580 en 1620 een grote groeispuurt maakte, in dit geval van ongeveer 10.000 naar bijna 15.000 inwoners. Aan deze toename wordt in de demografische hoofdstukken vrijwel zonder toelichting voorbijgegaan, omdat zij precies in het breukvlak tussen de hoofdstukken over de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd valt. Uit het hoofdstuk over religie blijkt wel dat met name calvinistische immigranten voor grote spanningen in de stadskerk zorgden. In een korte tijd werd ook het hele aanbod van sociale instellingen en gilden opnieuw ingericht. De vraag rijst echter waar al die mensen van leefden. De middeleeuwse handel en nijverheid leidden halverwege de zestiende eeuw een kwijnend bestaan terwijl de pijpenmakerij en de pottenbakkerij pas een eeuw later tot bloei kwamen. Min of meer terloops wordt vermeld dat in 1620 ongeveer 3.000 werknemers in de 'nieuwe draperie' werkten, een nijverheid die in enkele decennia een grote bloei en snelle neergang heeft gekend. Het verband tussen deze ontwikkelingen komt in dit boek niet duidelijk tot zijn recht.

Het hoofdstuk van Goudriaan over de middeleeuwse vroomheid vind ik het meest geslaagde. Meer dan de meeste andere auteurs weet hij de lokale ontwikkelingen in een groter verband te plaatsen en daardoor begrijpelijk te maken. Ook het hoofdstuk over de middeleeuwse cultuur geeft in het kort een fascinerend inzicht in de intellectueel-humanistische kring van 'Goudse' vrienden van Erasmus; verderop in het hoofdstuk wordt duidelijk hoe opvattingen die door hen geformuleerd zijn enkele generaties later zichtbaar gemaakt werden in de monumentale beglazing van de Sint Janskerk. Deze stukken vormen hoogtepunten uit een bundel die over het geheel genomen een goed, helder opgebouwd en volledig overzicht van de geschiedenis van de stad Gouda biedt.

*Johan A. Kamermans,
Wageningen*